

УДК 351.755.251

Я. Ф. Радши,

доктор наук з державного управління, професор,

Національна академія державного управління при Президентові України

О. В. Поживілова,

кандидат педагогічних наук, заступник начальника відділу медичних і аграрних наук,

ВАК України

В. В. Гакало,

здобувач кафедри управління охороною суспільного здоров'я,

Національна академія державного управління при Президентові України

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СНД: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ (ДО ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ)

У статті за матеріалами літературних джерел аналізується стан дослідження окремих аспектів репродуктивного права в Україні та інших країнах СНД.

In the article on the materials literature, we analyze the current state of research on some aspects of reproductive rights in Ukraine and other CIS countries.

ВСТУП

За визначенням провідних науковців у системі цінностей, які має будь-яка цивілізована нація, особливе місце посідає здоров'я людей. Як з погляду формування окремої людської біографії, так і на рівні розвитку суспільства важко знайти інший феномен, якому здоров'я поступалося б своєю роллю, глибинним внутрішнім значенням і впливом на різні сторони діяльності. Демографічна криза зумовлює посилення уваги до сім'ї як осередку відтворення населення і трудового потенціалу України. Не менш важливе значення як для відтворення населення, так і для збереження життя і здоров'я нового покоління має стан репродуктивного здоров'я (далі — РЗ) населення [4].

Метою даної публікації є порівняльно-правове дослідження окремих аспектів репродуктивного права в Україні та країнах СНД.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Право на охорону здоров'я, в тому числі репродуктивного, є невід'ємною частиною прав людей взагалі. Незважаючи на те, що кожна країна має свої специфічні особливості правового забезпечення охорони репродуктивного здоров'я, ця проблема не є вузьконаціональною. У зв'язку з цим були розроблені міжнародні програми дій для урядів усіх країн, неурядових і урядових

організацій у сфері зміцнення здоров'я населення, зокрема репродуктивного. Основна конференція ООН з питань народонаселення і розвитку, яка відбулася у вересні 1994 року у Каїрі за участю 188 країн, зробила акцент на необхідності посилення уваги урядів до питань репродуктивного здоров'я. Програма дій щодо розвитку народонаселення, прийнята на цій конференції, стала основою для розробки і прийняття міжнародних актів стосовно захисту репродуктивних прав і охорони репродуктивного здоров'я.

Різні аспекти репродуктивного здоров'я населення, у тому числі й розробку системи медико-соціальної профілактики порушень його формування, широко висвітлені як в наукових працях, так і в засобах масової інформації [1—3; 5; 7; 8; 11; 12]. Проте, незважаючи на широкий спектр наукових досліджень і не применшуючи вагомості й значущості внеску українських дослідників, слід зауважити, що теоретичні та практичні аспекти державного регулювання розвитку репродуктивного здоров'я в Україні вивчені недостатньо. Саме тому питання поняття і значення репродуктивних прав та дослідження права на сурогатне материнство стало предметом нашого аналізу.

1. Поняття і значення репродуктивних прав.

Згідно з визначенням, наведеним у Програмі дій, схваленій на Міжнародній конференції з питань наро-

донаселення та розвитку, яка відбулася у Каїрі у вересні 1994 року, репродуктивне здоров'я — це стан повного фізичного, психічного та соціального добробуту, а не лише відсутність захворювань в усьому, що стосується репродуктивної системи, її функцій та процесів у ній. Воно означає можливість задовільного та безпечного сексуального життя, здатність до відтворення та можливість вирішувати, коли і як часто це робити. Виходячи з наведеної вище дефініції, охорона репродуктивного здоров'я визначається як сукупність методів, процедур і послуг, які сприяють підтриманню репродуктивного здоров'я і добробуту шляхом профілактики та вирішення проблем, пов'язаних з репродуктивним здоров'ям [9].

На вказаній вище Конференції в Каїрі (1994) і Платформі дій, прийнятій у Пекіні в 1995 році, вперше було підкреслено міжнародне значення репродуктивних прав (право на отримання спеціальної медичної допомоги в об'явленій сфері), що зумовлено, як мінімум, нерівномірним розподілом людських ресурсів, глобалізацією економічних процесів, нерівномірним розподілом світового капіталу [6].

У контексті викладеного вище не можна не погодитися з відомим російським фахівцем в галузі репродуктивного права Г.Б. Романовським про те, що і Каїрська Програма, і Пекінська Платформа не відносяться до документів, які створюють права людини, що мають властивості позитивного захисту. Вони більшою мірою спрямовують політику держав, не являючись при цьому імперативними нормами, нормами *jus cogens*. Таким чином, підкреслює Г. Романовський, про репродуктивне право не можна говорити як про вже сформовану наукову категорію, що відноситься до суб'єктивних прав. Але безпосереднім призначенням усіх репродуктивних прав є забезпечення продовження життя. Розмноження — це форма реалізації життя, але не кожний його аспект забезпечується конституційним захистом [6].

Слід наголосити на тому, що саме таке бачення окремих репродуктивних прав представлено в законодавстві України. Так, ст. 281 Цивільного кодексу України присвячена праву на життя. Перші дві його статті встановлюють загальні параметри нормативного регулювання: фізична особа має невід'ємне право на життя; фізична особа не може бути позбавлена життя; фізична особа має право захистити своє життя і здоров'я, а також життя і здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом. Однак інші положення практично створюють принципи біоетики, про які зараз багато говориться як в юридичній, так і в медичній науці. Так, ч. 3 стосується медичних експериментів — закріплюється добровільна інформована згода пацієнта. Частина 4 вводить заборону на евтаназію. У відповідності до ч. 5 стерилізація може відбутися тільки за бажанням повнолітньої фізичної особи. Стерилізація неіздатної фізичної особи за наявності медичних і соціальних показників може бути здійснена тільки зі згоди її опікуна, із дотриманням вимог, встановлених законом. Частина 6 присвячена штучному перериванню вагітності, а ч. 7 — праву жінки на штучне запліднення та перенесення ембріона в її організм [10].

На відміну від законодавства України, ст. 150 Цивільного кодексу РФ дуже коротка, тільки встановлює, що життя відноситься до системи нематеріальних благ (у статті йде їх перелік), які належать громадянину від народження, які відрізняються такими властивостями, як невідчуженість і невід'ємність

Для російського законодавства характерно, що окремі репродуктивні процеси стають об'єктом галузевого правового регулювання, в рамках якого можуть формуватися окремі права громадянина.

Вже неодноразово цитований вище Г.Б. Романовський у своїй монографії "Репродуктивні права в Росії і країнах СНД: сравнительно-правовое исследование" наводить спеціальні нормативні акти тих країн СНД, де прийняті відповідні законодавчі акти, що присвячені саме репродуктивним правам як самостійній категорії [6]:

— Республіка Молдова — Закон Республіки Молдова № 185 — XV від 24 травня 2001 року "Про охорону репродуктивного здоров'я і планування сім'ї", Закон Республіки Молдова від 28 березня 1995 року № 411-ХІІІ "Про охорону здоров'я";

— Республіка Вірменія — Закон Республіки Вірменія від 26 грудня 2002 р. № ЗР-474 "Про репродуктивне здоров'я і репродуктивних правах людини";

— Республіка Казахстан — Кодекс Республіки Казахстан про здоров'я народу і систему охорони здоров'я (прийнятий у вересні 2009 року). До недавнього часу діяв Закон Республіки Казахстан від 16 червня 2004 р. № 565-2 "Про репродуктивні права громадян і гарантії їх здійснення";

— Республіка Таджикистан — Закон Республіки Таджикистан від 2 грудня 2002 року № 72 "Про репродуктивне здоров'я і репродуктивні права", "Закон Республіки Таджикистан від 15 травня 1997 року "Про охорону здоров'я населення";

— Киргизька Республіка — особливістю правового регулювання репродуктивних прав у даній державі виступає те, що впродовж останніх 10 років вже двічі приймався спеціальний закон. Завдячуючи цьому можна прослідкувати окремі тенденції в розвитку правової бази у вказаній сфері. Так, діяв Закон Киргизької Республіки від 13 січня 2000 року № 5 "Про репродуктивні права громадян", який з часом був замінений Законом Киргизької Республіки від 10 серпня 2007 р. № 147 "Про репродуктивні права громадян і гарантії їх реалізації".

Інші держави СНД не мають спеціальних законів, які регулюють певні види медичної діяльності, що впливають на репродукцію людини. До них відносяться:

— Республіка Узбекистан — Закон Республіки Узбекистан від 29 серпня 1996 р. № 265-І "Про охорону здоров'я громадян";

— Республіка Білорусь — Закон Республіки Білорусь від 18 червня 1993 року № 2435-ХІІ (у ред. закону від 20 червня 2008 року) "Про охорону здоров'я", Закон Республіки Білорусь від 4 січня 2002 р. № 80-3 "Про демографічну безпеку Республіки Білорусь";

— Україна — Основи законодавства України про охорону здоров'я;

— Азербайджанська Республіка — Закон Азербайджанської Республіки від 26 червня 1997 року № 360-ІГ "Про охорону здоров'я населення".

2. Право на сурогатне материнство.

Проблема безплідності жінки за стародавнім законодавством нерідко вирішувалася за допомогою інституту замісного материнства. Сутність його полягала в тому, що чоловік приводив жінку (інколи з такою ініціативою виступала дружина), яка повинна була народити для сім'ї дитину. Дитина вважалася в такому випадку рідною для подружжя.

У Російській Федерації програма "Сурогатне материнство" отримала точку відліку в 1995 році. Як стверджує Г.Б. Романовський, дана проблема російським законодавством прямо не вирішена, як і не заборонена. Інструкція щодо використання допоміжних репродуктивних технологій наказом МОЗ РФ від 26 лютого 2003 року, визначаючи процедуру сурогатного материнства, у вступі вказує: "Правові аспекти сурогатного материнства визначені чинним законодавством Російської Федерації п. 4 ст. 51, п. 3 ст. 52 Сімейного кодексу Російської Федерації; п. 5 ст. 16 Федерального закону "Про акти цивільного стану" від 15.11.97 р. № 143-ФЗ". Однак Сімейний кодекс РФ також не визначає саму процедуру сурогатного материнства і природу угоди між сурогатною мамою і подружжям. В ньому йдеться про відносини батьки-діти, тобто закон визнає вже факт народження дитини. Вказані в Інструкції правові акти визначають лише наслідки сурогатного материнства (причому тільки успішного, що завершилося народженням дитини) [6].

В Україні сурогатне і репродуктивне материнство, у тому числі й комерційне, дозволено законодавством. Воно регулюється ст. 123 Сімейного кодексу України. В державі, де кожна п'ята подружня пара бездітна з причини безпліддя, успішний розвиток допоміжних репродуктивних технологій може стати одним із найперспективніших способів подолання демографічної кризи. Як стверджує Т. Гавриленко, за останні роки попит на українських сурогатних мам помітно виріс.

На теренах СНД спеціальні нормативно-правові акти з регулювання сурогатного материнства існують в Білорусі, Вірменії, Азербайджані, Казахстані, та Киргизстані (ст. 53 Кодексу Республіки Білорусь про шлюб і сім'ю дає визначення сурогатного материнства. Кодекс передбачає обов'язкове укладання угоди між сурогатною і генетичною матір'ю у письмовій формі; дана угода підлягає засвідченню в нотаріуса).

ВИСНОВКИ

1. Репродуктивне здоров'я — це стан повного фізичного, психічного та соціального добробуту, а не лише відсутність захворювань в усьому, що стосується репродуктивної системи, її функцій та процесів у ній. Воно означає можливість задовільного та безпечного сексуального життя, здатність до відтворення та можливість вирішувати, коли і як часто це робити.

2. Охорона репродуктивного здоров'я — сукупність методів, процедур і послуг, які сприяють підтриманню репродуктивного здоров'я і добробуту шляхом профілактики та вирішення проблем, пов'язаних з репродуктивним здоров'ям.

3. Виявлено що серед країн СНД, де прийняті відповідні законодавчі акти, що присвячені саме репродуктивним правам як самостійній категорії, є такі: Республіка

іка Молдова, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Республіка Таджикистан та Киргизька Республіка. Інші держави СНД не мають спеціальних законів, які регулюють певні види медичної діяльності, що впливають на репродукцію людини. До них відносяться: Республіка Узбекистан, Республіка Білорусь, Україна та Азербайджанська Республіка.

4. Доведено, що в Україні сурогатне і репродуктивне материнство, у тому числі й комерційне, дозволено законодавством. Воно регулюється ст. 123 Сімейного кодексу України. На теренах СНД спеціальні нормативно-правові акти з регулювання сурогатного материнства існують ще в Білорусі, Вірменії, Азербайджані, Казахстані, та Киргизстані.

Література

1. Авраменко Н.В., Завгородня О.М., Стрілко О.В. Досвід організації надання медичної допомоги населенню екологічно небезпечного регіону з питань охорони репродуктивного здоров'я і планування сім'ї // Україна. Здоров'я нації. — 2009. — № 1 — 2 (9 — 10). — С. 206 — 209.

2. Гавриленко Т. Суррогатное материнство: бизнес или панацея? // З турботою про жінку, 2008. — № 3. — С. 7—9.

3. Гребняк Н.П., Ермаченко А.А., Федоренко А.Ю. Влияние атмосферных загрязнений на репродуктивный потенциал // Україна. Здоров'я нації. — 2009. — № 3 (11). — С. 37—40.

4. Довідник з питань репродуктивного здоров'я / За ред. проф. Гойди Н.Г. — К.: Вид-во Раєвського, 2004. — 128 с.

5. Дудіна О.О., Моїсеєнко Р.О. Деякі проблеми репродуктивного здоров'я населення України // Україна. Здоров'я нації. — 2008. — № 3—4 (7—8). — С. 28—34.

6. Романовский Г.Б. Репродуктивные права в России и странах СНГ: сравнительно-правовое исследование: монография / Г.Б. Романовский. — Пенза: изд-во ПГУ, 2009. — 128 с.

7. Слабкий Г.О., Горбенко О.В. Суспільні комунікації у збереженні репродуктивного здоров'я населення України // Україна. Здоров'я нації. — 2008. — № 3 — 4 (7—8). — С. 145—150.

8. Стратегія демографічного розвитку на період до 2015 р. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 № 879 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

9. Суржик Л. Життєдайна ідея. Українські лікарі розробили новий спосіб лікування неплідності // Дзеркало тижня. Україна. — 29 січня 2001.

10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.: web@rada.gov.ua.

11. Чебан В.І. Репродуктивне здоров'я населення та розробка системи медико-соціальної профілактики порушень його формування: автореф. дис. д. мед. наук: 14.02.03. — К., 2004. — 36 с.

12. Яворський П.В. Медико-організаційні аспекти охорони репродуктивного здоров'я Житомирської області // Україна. Здоров'я нації. — 2009. — № 3 (11). — С. 138—141.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2011 р.